

Гренишен А. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНИЙ ЧИННИК ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ЧАСИ ПРАВЛІННЯ ІМПЕРАТОРА ОЛЕКСАНДРА І

Аналізується впливу релігійного і церковного життя російського суспільства на політичні процеси Російської держави першої чверті XIX століття.

Ключові слова: релігія, церква, політичні процеси, Російська держава

У першій чверті XIX століття важливим чинниками консолідації суспільства були релігійне і церковне життя російського суспільства. Адекватне тлумачення сенсу цих факторів забезпечує можливість вірного розуміння політичних процесів, які проходили у Російській державі першої чверті XIX століття. Висвітлення релігійно-церковного чинника політичного життя Російської держави є актуальним з точки зору відтворення історії Росії і вироблення українського погляду на минуле сусіднього народу.

Дослідженням зазначеної проблематики займалися такі вчені як О. М. Пипин і М. П. Єрошкін. У своїх працях перший висвітлював питання віровчення, а другий організаційну структуру релігійних організацій досліджуваної доби.

Релігійний фактор був важливим ідеологічним чинником ідентифікації російського суспільства досліджуваної доби. Релігія завжди об'єднувала і розділяла людей між собою, слугуючи фактором людської самоідентифікації, і була додатковою причиною міжнаціональних та міжконфесійних конфліктів. Вона не приносила нічого корисного своїм носіям та прихильникам, окрім того обтяжувала їх позбавленими сенсу обрядами, звичаями і традиціями, а ще й забезпечувала контроль з боку релігійної організації над їх свідомістю і поведінкою. Цей ресурс підкорення і контролю над людською спільнотою завжди цікавив і приваблював носіїв політичної влади, які намагалися підтримувати різного роду партнерські взаємини з релігійними лідерами з метою використання їх можливостей пропаганди широкого кола ідей.

Російська держава експлуатувала у своїх цілях православну ідеологію і навіть сприяла насадженню православної релігії у тих своїх регіонах де традиційною релігією був іслам. При цьому Російська влада прагнула зробити Росію європейською державою як формально так і змістовно, а для досягнення зазначеної мети офіційна релігія повинна була хоч формально бути християнською. Зміст і призначення для російської верховної влади принципового значення не мали. Відмова дотримуватися встановленої Богом структури церкви призвела до спалювання її основної функції, а саме підготовки людей до служіння Богові у спільності віри і пізнання Сина Божого [10, с. 995-996; 20, 4: 11-14].

На відміну від Європи, де відбувалася ідеологічна війна між церквою і державою за людські душі, а реформація перевела християнство зі стану ритуальної релігії до стану способу життя, в Росії основою поступу в суспільстві залишалася православна церква, яка виконувала функції як релігійної організації так і рушія духовного життя та поступу суспільства. Монастирі відігравали роль культурних і господарських центрів Росії. В умовах кризи в державі саме ці установи православної церкви брали на себе функції організації життя людей на прилеглих до монастирів територіях. Саме ці релігійні установи були місцем розпусти і скупчення освічених людей, через що і сприймалися у народі як розповсюдники культури і духовності, що стверджувало православ'я як основу російського суспільно-політичного життя [26, с. 404-409].

Формула “православ’я, самодержавство, народність” теоретично виведена і обґрунтована в 30-ті роки XIX століття графом С. Уваровим на практиці існувала і функціонувала впродовж усього XVIII століття. Традиційна релігія підтримувала деспотичну владу спадкового самодержця, який був гарантом цілісності територіальних надбань російського народу. Народність у свою чергу слугувала чинником примусової консолідації суспільства, яка на соціальному та етнокультурному рівнях мала забезпечувати цілісність Російської держави. Таким чином зменшення рівня релігійності у суспільстві автоматично призводило до ослаблення влади монарха і створювало умови для розпаду держави [16, с. 226].

Омріяне успішне запозичення європейського способу життя шляхом перенесення на російський ґрунт плодів політичного, соціального, культурного та релігійного розвитку країн Європи без запозичення насіння, тобто ідей та обставин їх виникнення, призводило до еkleктичних рухів і дій, які несли в собі ментальний конфлікт просвітництва і рабства. Це протиріччя і призводило до запозичення росіянами форми і не розуміння змісту європейського стилю життя. Від цього походить прихована ворожість до усього змістовно європейського і показна ненависть до усього формально російського характерна для представників політичної еліти Росії першої чверті XIX століття [29, с. 325-326].

Всі політичні дії верховної влади були орієнтовані на привілейований прошарок суспільства, що зводило нанівець можливості трансформації соціальної системи Російської держави першої чверті XIX століття. Аристократія і дворянство своїми становими інтересами вважали збереження наявної системи відносин, а тому всі трансформації у державі могли здійснюватися лише на рівні зміни форми управління. Налагодження ефективного механізму здійснення політичної влади і перебудова державного апарату за зазначених обставин виявлялося єдиним можливим шляхом зміни повсякденного життя государя імператора як голови держави і одноосібного носія верховної влади [32, с. 50-52; 2, с. 25-27].

Молодій владній людині потрібні ідеали для наслідування один такий, яким можна користуватися як щитом від невірних критиків та опонентів, а інший – реальний приклад для наслідування. Олександр чудово орієнтується в ситуації і обирає своїм ідеалом бабусю. Це вдалий політичний хід не більш і не менше. Олександр Павлович не збирається повертати минуле, але збирається спекулювати на образі “доброї” великої імператриці. Він запевняє підданих, що правитиме за “розумом і серцем коханої бабусі” і в принципі виконує обіцянку, дійсно поставивши здоровий глузд і обережність у своїх діях на важливіше місце ніж особисті політичні амбіції. Олександр Павлович втілює більшість своїх задумів у російське політичне життя і цим досягає своїх життєвих цілей [8, с. 29-30].

На роль реального взірця для наслідування імператором Олександром був обраний описаний у Біблії цар давнього Ізраїля мудрий і могутній Соломон. Роль релігійних цінностей і віри в Бога для російського суспільства межі XVIII–XIX століть переоцінити важко. Тому наймудріша і найбагатша людина за всю історію світу була добрим взірцем для будь-якого абсолютного монарха, який прагнув успіху у своїй владно-політичній діяльності. Всі політичні дії здійснювані Олександром Павловичем вписувалися у план правління Соломона сина Давидового царя в Єрусалимі. Від розподілу повноважень між чиновниками до прагнення ввести конституцію як основний закон держави [30, с. 32-34; 18, 2:3, 4: 2-6].

У процесі управління державою та у політичному житті Росії дуже важливу роль відігравала релігія та релігійні діячі. Вони звісно були поставлені на службу государя

імператора, але досить вправно представляли та відстоювали інтереси православної церкви перед державою. Релігійність була невід'ємною частиною образу російської державної влади та народу, який корився представникам влади як Божим слугам як заради страху перед покаранням так і заради чистоти сумління. При цьому переважна більшість вірнопідданих російського монарха не знали про те, що будова православної церкви не відповідає біблійним принципам і вся їх релігійність приносить лише шкоду [21, 13:1-7; 20, 4: 11].

Митрополити, як одні з найвищих ієрархів, спілкувалися з царськими сановниками з питань не лише власне релігійних, але й державних. Навіть у XIX столітті церковне благословення політичної акції несло у собі глибоко сакральний зміст. Духовне життя не відривалося від життя державного і протиставлення державної влади церковній для Росії було дикістю. Церква у проходженні суспільно-політичного життя російського суспільства, а точніше народів Російської імперії продовжувала відігравати важливу організаційну та адаптаційну роль і виконувати соціальні функції зв'язку підданих з державними інституціями. Оскільки цар-батюшка, а за сумісництвом – государ імператор самодержець Всеросійський сприймався як намісник Всевишнього на землі, то церква повинна була слугувати транслятором монаршої волі в суспільстві [5, с. 12-25].

Проте, не можна забувати про ритуальну функцію російської православної церкви, яка стверджувала, що здійсненням традиційних обрядів забезпечує зближення пастви з Творцем, що також є дуже сумнівним фактом, особливо якщо врахувати спосіб життя представників православного кліру. Людність, яка населяла західну частину Російської держави була поділена між двома християнськими конфесіями: православною і католицькою – остання мала власну обрядовість, а в східних регіонах Російської держави поширеною релігією був іслам, який мав власне принципово відмінне від православного віровчення, а не тільки обрядовість. Іслам був ідейним ворогом православ'я, з яким велася жорстока і непримиренна боротьба протягом усієї історії Російської держави [22, с. 480-492].

У релігійному житті Росії була іще одна світоглядна сила – протестантизм, який не вступав у прямі стосунки з Російською державою. Протестантські релігійні громади дистанціювалися від державних справ і мали відносно незначний вплив на політичне життя всієї Російської держави, але значно впливали на розвиток соціальної, господарської, політичної, а саме головне світоглядної складової життя регіону, на теренах якого вони функціонували. Лідери цих громад головний акцент робили на організацію християнського способу життя своєї пастви, а не на боротьбу за високий соціальний статус і провідну роль у політичному житті Російської держави досліджуваного періоду [19, с. 150-160].

Російська держава в релігійних питаннях проводила політику соціально-політичного та економічного контролю за діяльністю католицької церкви на колишніх територіях Речі Посполитої приєднаних до Росії в наслідок поділів Польщі. Ця політична програма здійснювалася з метою максимального використання її соціально-ідеологічних можливостей. Автономія релігійної системи викликала утиски економічного та соціального характеру з боку урядових установ, які змінювалися на повну підтримку та сприяння як тільки досягалася підкорення католицької церкви Російській державі. Католицька церква за своєю історичною природою протиставляла свою діяльність державній і навіть вела боротьбу з світською владою за людину. Цей політичний механізм входив у пряму суперечність з моделлю взаємин між російською православною церквою і царською владою, тому потреби уніфікації політичного життя вимагали уподібнення життя

релігійного [12, с. 22].

Наприкінці XVIII століття на правобережній Україні проводилася часткова секуляризація земель католицької церкви. Лише 1805 року царський уряд дозволив католицьким монастирям купляти землю без селян. 1819 р. цей дозвіл поширився і на біле духовенство. Олександр I особисто обдаровував єпископів земельними наділами і жалуваннями, проте отримати їх у приватну власність ці люди могли подаровану царем землю лише через тривалий термін часу служби, який становив приблизно десять років. Цією політикою досягалася особиста відданість наділених землею людей государю імператору і забезпечувалося поступове перетворення церковних ієрархів на царських служників [11, с. 82-83].

Наявність релігійної різноманітності при відсутності релігійної терпимості призводить до неможливості досягнення єднання суспільства на світоглядній основі. Тому одна з суспільно-державних інституцій взяла на себе функцію консолідації населення і перетворення його на російське суспільство. Для досягнення цієї мети необхідно розробити і привити представникам усіх народів, які населяють державу одну світоглядну систему, або обравши її серед існуючих зробити спільною. У такий спосіб виникає державна релігія, для якої воля государя імператора важливіша за волю Божу. Церква – носій державної релігії руйнує підвалини морального регулювання суспільних відносин [24, с. 53-55].

Православ'я було обрано не випадково і церква підтримувалася державою з натхненням. Православні священики на не православних тернах прирівнювалися до державних чиновників. У такий спосіб створювалася церковно-політична система, яка в Росії функціонувала століттями. На початку XIX століття роль у ній церкви особливо не змінювалася. Вона несла державну ідеологію поруч із християнською вірою. Завданнями державної релігії були поширення себе на нові території і затвердження принаймні на всіх землях, якими володів її господар імператор – внутрішньополітичне завдання, і поширення авторитету російського монарха у інших православних країнах – зовнішньополітичне завдання [2, с. 390-400].

Стосунки церковних та світських державних чиновників відігравали у російській дійсності особливу роль консолідуючого фактора. Загальна маса населення Російської держави були людьми релігійними, а тому священики користувалися неабияким авторитетом у своєї пастви. Думка релігійних діячів була важливою для світських ділків, оскільки забезпечувала сприйняття їх діяльності у суспільстві. Незважаючи, на те, що суспільна думка прямо не впливала на політичні рішення, але пояснювати сенс цих рішень народіві потреба все-таки мала місце. Чим успішно займалися священнослужителі російської православної церкви різних рангів кожний на своєму службовому місці [4, с. 50-57].

Релігія як чинник самоідентифікації дуже старанно використовувався на місцевому рівні. Це у першу чергу, пов'язано з роллю церкви в ментальності пересічного підданого Російського царя. Найбільший вплив цей чинник мав на селянство, яке своє соціальне життя на пряму пов'язувало з традиційною церквою. Остання виступала в якості соціальної структури, оскільки сприймалася як територіальна громада зі спільним духовним наставником. Більшість підданих відчували не лише сакральний, а й економічний зв'язок з церквою. Перший утримував їх у складі церковного організму, а другий забезпечував цей організм необхідними матеріальними та людськими ресурсами. Тому парафіяльний священик виступав посередником між світською владою та його безпосередньою паствою [17, с. 10].

Соціальна роль православної церкви посилювалася і тим, що система освіти та виховання потребувала моральної основи. Християнство з його проповіддю людяності в

цьому плані підходило на 100% як ідеологічна платформа. Православна суспільна мораль і система внутрішнього та зовнішнього контролю над паствою забезпечувала задоволення потреби самодержавства у додатковій інституції, яка б його захищала від внутрішніх ворогів. Держава прагнула контролювати своїх підданих в першу чергу на світоглядному рівні. Тому православна церква була частиною центрального апарату Російської держави. При тому, що мала власну структуру, яка ніяким чином не належала до структури державних органів. Це можна пояснити тим, що православна церква підпорядкована державі інституція, елементи якої функціонували поряд із державними [25, с. 350-370].

При цьому морально-етичний бік справи церковного життя лишав бажати кращого. Завищена роль ритуальної частини релігійного життя російського суспільства і ідолопоклонство робили свою справу. Моральна поведінка практикувалася лише у храмі, або поблизу святих ікон. Реальний особистий авторитет представників православного кліру був дуже низький через рівень їх особистої моралі. Тому священнослужителі потребували державної підтримки і захисту та заради отримання зазначеної допомоги були готові буквально на все. Російська політична еліта успішно цим користувалася завдяки ставленню мирян до храмів для пропаганди державної політики. Цей підхід до релігійно-церковного життя гальмував поступ механізму державного управління в Росії [5, с. 80-84].

Серед російських дворян були генератори і прихильники ідеї відновлення авторитету православного духовенства і поліпшення стану церковно-релігійного життя як однієї з фундаментальних підвалин вдосконалення російського механізму здійснення державного управління. Ці люди свою основну ставку робили на соціально-етичну складову церковно-релігійного життя, намагаючись обґрунтувати точку зору про необхідність відсунення ритуальної складової на другий, а краще третій план життєдіяльності російської православної церкви. Вони підтримували урядову парадигму використання пропагандистських можливостей православної церкви і духовенства, але прагнули підняти морально-етичний авторитет священнослужителів у суспільстві [7, с. 486-489].

Незважаючи на значну орієнтацію у побудові морально-релігійного і політичного життя російського суспільства на принципах прописаних у Старому Завіті, повернення до Закону Мойсея для Росії першої чверті XIX століття було не можливим, оскільки піддані російського монарха не бажали добровільно його дотримуватися, а примус у цих питаннях призводить до суспільного регресу. Повна підпорядкованість російської православної церкви, як носія офіційної релігії, світській владі усувало можливість орієнтації на моральний закон як найвищий закон держави, а на прикладному рівні ставив чітку межу між духовністю і обрядовістю. Отже встановлення теократії не вирішувало політичних проблем суспільства, оскільки православна церква виконувала релігійні функції, але не могла виконувати функції духовного лідерства у народі [19, с. 150-180; 6, с. 130].

Спосіб організації співжиття людей багато у чому залежав від морально-духовної і релігійної основи життєвого укладу суспільства. Роль та місце духовного життя людини і суспільства у політичному житті держави визначає стан розвитку суспільних відносин в усіх сферах життєдіяльності Російської держави. Погляди на життя успішних людей досліджуваної епохи містять у собі формулу досягнення успіху, яка виявилася ефективною у житті конкретних особистостей, життєвий досвід яких має значну цінність для поколінь їх нащадків. Не врахування цього досвіду призводить до втрати духовно-історичної пам'яті і усуває можливість адекватно розуміти вчинки та поведінку людей, а від так і події близько двохсотлітньої давності, які служать причинами політичних подій сучасності. Цей досвід зосереджений у твердженні: "... Бога бійся і чини його заповіді, бо це належить кожній людині, бо Бог приведе кожна справу на суд і все потаємне добре воно чи лихе" [1, с. 5, 31-36; 13, с. 194, 283, 285; 9, 12: 13-14].

Відкидання духовної, моральної та світоглядної основи способу життя позбавляє дослідження всякої можливості адекватно оцінити політичний зміст життєдіяльності царської влади Російської держави як і будь-якого іншого політичного утворення в світі незалежно від форми правління чи політичного ладу. Тому можна прийти до висновку про те, що світогляд поєднання західного і східного в російській політичній дійсності наділяло носія самодержавного скіпетра безмежною особистою абсолютною владою, освяченою духовною владою церкви, і тягарем повноти усіх видів і форм особистої відповідальності за весь свій народ у першу чергу перед Всемогутнім і Абсолютним Богом [33, с. 325-326].

Релігійне тлумачення людської природи як гріховної, посилене тягарем обрядів і ритуалів, призводить до ослаблення почуття відповідальності за свої вчинки та поведінку. Переводячи увагу людини зі способу життя на дотримання традицій, православна релігія робиться чудовим механізмом маніпулювання суспільною свідомістю. Оскільки приреченість окремо взятої людини на пекельні муки від народження (первородний гріх) та за набуті протягом життя гріхи ослаблює страх перед людським законом і покаранням, але сприяє згуртуванню людей і суспільній ідентифікації. З іншого боку ця ментальна побудова збільшує страх смерті, як факту отримання розплати за гріховне життя. За таких умов будь-яка карально-правоохоронна система функціонувала б з мінімальною ефективністю, оскільки не могла б змінити життя людей чи хоч би налякати їх суворістю покарання, але забезпечує високий рівень загального патріотизму [5, с. 50, 55, 65].

Відсутність навіть формальної свободи віросповідання при наявності державної релігії і підпорядкування церкви державі закладало протиріччя між проповідуваним і реальним життям представників церкви. У цей спосіб розвиток релігійних вчень і природничих наук формував протилежність між релігійним і науковим світоглядами, що в перспективі призвело до ототожнення прогресивного наукового світогляду з атеїстичним, а регресивного релігійного з забобонним. Тому релігія поступово ослабляла авторитет Біблії, а лібералізм також протиставлявся православній релігії як прогресивний регресивному чиннику розвитку російського суспільства. Протиставлення записаному у Біблії і православних постулатів також спостерігається у реформаторській політиці Олександра I [25, с. 450-459].

Структура виконавчої влади була перебудована за взірцем системи державного управління ізраїльського царя Соломона, але модель її функціонування залишалася у рамках, встановлених метою збереження звичного для російського чиновництва способу життя. Змінилися назви установ та посад їх керівників, але пасивна суть поведінки російських чиновників збереглася. Ці люди не мали бажання брати на себе безпосередню відповідальність за діяльність, яка входить до кола їх компетенції та прямих обов'язків. Страх перед відповідальністю у релігійної людини сильніший від страху покарання. Соціальний зміст людської поведінки штовхає до приховування своїх помилок, але безкарність у випадку зловживання тішить самолюбство і підриває авторитет держави у сфері регулювання суспільних відносин [14, с. 20, 31-33; 28, с. 145-147].

Православна релігія в реальності суперечила тим ліберальним ідеям поступу російського суспільства, які генерувалися у робочому кабінеті імператора Олександра I. Політична свобода, яка проголошувалася найвищою цінністю юнацьких ліберальних поглядів російського монарха і виразилася на структурній перебудові державного апарату в своїй основі мали і релігійне підґрунтя закладене у процесі виховання наступника російського престолу Олександра Павловича Романова. Логіка запозичень елементів європейських систем державного управління штовхала до запозичень і світоглядної основи, але імператор Олександр I вважав, що люди в Росії кращі ніж у Європі, а владні інституції навпаки. Тому запозичувати слід лише інституційну частину, а релігійна може залишатися

своєю [19, с. 140-149; 29, с. 88-93].

Щоправда без трансформації релігійних основ регламентації і організації суспільних відносин не можливе запозичення результатів їх втілення на практиці. Реформація стала причиною бурхливого економічного розвитку країн Західної Європи, незважаючи на те, що в католицькій Італії у XV столітті зароджуються буржуазні економічні відносини, але не маючи етичного підґрунтя не набули значного розвитку. У Німеччині, яка вважається колыскою реформації і буржуазні відносини розвинулися набагато ефективніше, а Великобританія у першій третині XIX століття перехопила пальму першості у економічному розвитку Європи і світу також була протестантською. США взагалі були прикладом пуританської культури в економічних відносинах. Ці приклади були розглянуті М. М. Сперанським при розробці його плану трансформацій російської політичної системи першої чверті XIX століття [27, с. 222-230].

25 липня 1811 р. введено “Загальне уложення міністерств”, яке регламентувало діяльність виконавчої влади в Росії. Функціонування Російської православної церкви цим документом не регламентувалася, незважаючи на її активну участь у державному житті Росії загалом і виконавчої влади зокрема. Місцеві представництва православної церкви виконували функції встановлення і підтримки російської державної влади, а на землях де переважав іслам православні священники прирівнювалися за статусом до російських державних чиновників. Прислужництво православ'я державі було цілком типовим явищем, незважаючи на руйнівні наслідки для церкви такої політики [15, с. 40; 10, с. 1000-1003].

Підрив авторитету священнослужителів православної церкви як служінням державі так і морально-етичним станом їх способу життя призвів до зростання і зміцнення культу ікон, мощів та інших не християнських атрибутів православної релігії. Одним з ключових спогадів про О. Аракчеєва був факт дарування ікон православним храмам. Це пов'язано з високим рівнем пошани до будівель і витворів мистецтва з боку православних віруючих, а вчення Ісуса Христа відставлявся на другий чи навіть третій план у релігійному житті православних громад Росії. Іншим варіантом реакції суспільства на зазначений стан речей у державі було зростання популярності християнських громад протестантського толку, але протестанти у процентному співвідношенні до інших релігійних течій Російської держави першої чверті XIX століття не могли відігравати ключової ролі у релігійному житті Росії [23, с. 8-10].

Отже, переважання православної церкви у релігійному житті Російської держави першої чверті XIX століття призвело до гальмування процесу лібералізації суспільних відносин. Морально-етичні функції церкви православ'я не виконувало, оскільки головним своїм завданням бачило обслуговування потреб політичної влади і виконання волі монарха, а воля Божа опинялася мало не поза увагою служителів російської православної церкви, що зводило нанівець їх авторитет у суспільстві, а прогресивні християнські церкви зустрічали сильний спротив у своїй діяльності як з боку офіційної церкви, так і з боку державних установ, які захищали офіційне віросповідання. На політичне життя це мало надзвичайно негативний вплив, оскільки закладало пряме протиріччя форми і змісту політичних нововведень, які не маючи релігійно-світоглядної основи, не могли ефективно функціонувати.

Використана література:

1. *Арнольд М. К.* Из воспоминаний (1819-1833) // Голос минувшего, – 1917. – № 2 –С. 193-224.
2. *Гумельев Л. Н.* Древнее тюрки / Лев Николаевич Гумельев – М. : Эксмо 2002 – 522 с.
3. *Давыдов М. О.* Опозиция Его Величества / Михаил Обрамович Давыдов – М. : Российский гос. гуманист. ун-т 1994 – 191 с.

4. *Довнар-Запольский М.* Зарождение министерств в России и указ о правах Сената 8 сентября 1802 г. // Вырезка из журн. "Всемирный вестник" С. 1 – 23, 29 – 42.
5. Евгений Митрополит Киевский Переписка Митрополита Киевского Евгения с государственным канцлером графом Николаем Петровичем Румянцевым и некоторыми другими современниками Вып 2 Ворониж. : изд. Воронижск. губ. статистик. ком-та год изд. неизвестен – 155 с.
6. *Ерошкин Н. П.* Крепосническое самодержавие и его политические институты: первая половина XIX века / Николай Петрович Ерошкин – М. : "Мысль" 1981 – 252 с.
7. Избранные социально-политические и философские произведения декабристов в двух томах Т1 Ленинград: Наука 1951 – 593 с.
8. История внешней политики России (конец XV – 1917) : в 5 т / А. Н. Сахаров (отв. ред.) РАН Институт Российской истории – М. : Международные отношения Т 3 : Первая половина XIX века (от войны России против Наполеона до Парижского мира 1856 г.) / О. В. Орлик (отв. ред.) М. : РАН Институт Российской истории – М. : Международные отношения, 1999 – 447 с.
9. Книга Еклезіястова // Біблія в перекладі Івана Огієнка К. : Українське біблійне товариство, 2002.
10. *Костомаров Н. И.* История России в жизнеописаниях ее главных деятелей / Николай Иванович Костомаров М. : Эксмо 2006 – 1024 с.
11. *Крижанівський О. П.* Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України в XVIII – першій половині XIX століття / Олег Петрович Крижанівський – К. : "Вища школа", 1991 – 252 с.
12. *Крижановский О. П.* Церковь в социально-экономическом развитии Правобережной Украины в XVIII – первой половине XIX века Автореф. дис. ... д-ра ист. Наук : 07.00.02 – Отечественная история; 07.00.03 – Всемирная история / Олег Петрович Крижановский К., 1992 – 36 с.
13. *Кутузов М. И.* Письма, записки / сост. и послеслов. Н. И. Рязанова / Михаил Илларионович Кутузов – М. : Воениздат 1989 – 591 с.
14. Мария Федоровна Письма госуд. имп. Марии Федоровны кн. Сергею Михайловичу Голицыну 1811 – 1828 М. : изд. Археографич. Комиссии 1885 – 62 с.
15. *Мироненко С. В.* Самодержавие и реформы: Политическая борьба в России начала XIX в / отв. ред. С. С. Дмитриев. / Сергей Владимирович Мироненко – М. : Наука 1989 – 239 с.
16. Освободительное движение и общественная мысль в России XIX века – М. : Наука 1991 – 232 с.
17. *Перерва В. С.* Статус епархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській метрополії кінця XVIII–XIX століття Автореф. дис. ... канд. іст. Наук. : 07.00.01 – історія України / Валерій Сергійович Перерва – К., 2002 – 19 с.
18. Перша книга Царів // Біблія в перекладі Івана Огієнка К. : Українське біблійне товариство, 2002.
19. Пипин А. Н. Религиозная жизнь в России во времена Александра I / Александр Николаевич Пипин – М. : Наука 2004 – 450 с.
20. Послання св. Апостола Павла до Ефесян // Біблія в перекладі Івана Огієнка К. : Українське біблійне товариство, 2002.
21. Послання св. Апостола Павла до Римлян // Біблія в перекладі Івана Огієнка К. : Українське біблійне товариство, 2002.
22. Размышления о России и русских. Штрихи к истории русского национального характера / С. К. Иванов (сост.) Ю. П. Сенокосов (тит. ред.) М. : АО "Правда интернешнал", 1996 – 576 с.
23. *Ратч В.* Сведения о графе Алексее Андреевиче Аракчееве собранные Василием Ратчем Напечатано в "Военном Сборнике, 1861 – 197 с.
24. *Сафонов М. М.* Проблема реформ в правительственной политике России на рубеже XVIII – XIX в.в. / АН СССР Институт истории СССР Ленинградское отделение / Михаил Михайлович Сафонов – Л. : Наука. 1988 – 249 с.
25. *Соловьев В.* Россия и православная церковь / Соловьев Владимир – М. : Отчий дом 2000.
26. *Соловьев С. М.* Русские исповедники просвещения XVII века // С. М. Соловьев Чтения и рассказы по истории России / Сергей Михайлович Соловьев – М. : "Издательство Правда" 1989 – С. 403-413.
27. *Сперанский М. М.* Проекты и записки / Михаил Михайлович Сперанский – М. : Наука 1961. – 269 с.
28. Тисяча років української суспільно-політичної думки в 9 томах Т. V Кн. I К. : "Дніпро" 2001. – 900 с.
29. *Томсинов В. А.* Временщик (А. А. Аракчеев) / В. А. Томсинов М. : Теис 1996 – 272 с.
30. *Трошинский Д. П.* Записка Дмитрия Прокофьевича Трошинского о министерствах (сообщено А. Н. Поповым) / Трошинский Дмитрий Прокофьевич – СПб., 1868 – 162 с.
31. Цареубийство 11 марта 1801 года: Записки учасников и современников. – М. : ТЕРРА Книжная лавка – РТР 1996. – 295 с.
32. *Экштут С. А.* В рамке исторической Альтернативы: Александр I. Его сподвижники. Декабристы / Семен Аркадьевич Экштут – М. : Россия молодая 1994 – 230 с.
33. *Чаадаев П. Я.* Полное собрание сочинений Т I / Петр Яковлевич Чаадаев – М. : "Наука" 1991 – 500 с.

А н н о т а ц и я

Анализируются влияния религиозной и церковной жизни российского общества на политические процессы Российского государства первой четверти XIX столетия.

Ключевые слова: религия, церковь, политические процессы, Российское государство.

A n n o t a t i o n

The influences of religious and church life of Russian society on the political processes of the Russian state of the first fourth of XIX of century is analysed.

Keywords: religion, church, political processes, Russian state.

Костенко С. В.

**Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

КЛАСОВІ СЕЛЯНСЬКІ СПІЛКИ В УКРАЇНІ: 20-ТІ – ПОЧАТОК 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Аналізується історія створення та функціонування класових селянських спілок в Україні у 20-х – на початку 30-х років ХХ століття.

Ключові слова: Спілка робітників землі та лісу, комітети бідноти, комітети незаможних селян, селянські товариства взаємодопомоги.

Однією з найважливіших складових економічного життя нашої країни є сільське господарство. Україна з самого початку своєї історії була аграрною країною, а селянство становило найбільш чисельну її суспільну верству. Наразі ми можемо спостерігати картину глибокого занепаду сільського господарства, люмпенізації селянства, розмивання його духовних засад, маргіналізації, наростання байдужості до долі нації та держави, поширення у селянському середовищі різного роду соціальних хвороб. Підвалини цих деструктивних явищ були закладені за радянської доби, коли були фізично винищені найбільш ініціативні представники селянства, а решта мешканців українського села були зломлені морально та духовно. Відродження селянської громадської ініціативи, залучення українського селянства до активної участі у суспільно-політичному та соціально-економічному житті держави є у сучасних умовах нагальною потребою. Саме тому актуальним є вивчення історичного досвіду селянських громадських рухів.

Характеризуючи радянську історіографію селянських громадських рухів досліджуваного періоду, варто відзначити її тенденційність. Наукову цінність цих праць суттєвим чином знижує підпорядкованість інтересам компартійної ідеології, базування виключно на позитивному матеріалі з одночасним затушовуванням тих фактів, які не вписувалися в офіційну концепцію селянських громадських рухів в українському селі. Аналіз сучасної історіографії, що торкається досвіду діяльності прокомуністичних селянських спілок 20-х – початку 30-х років минулого століття засвідчив, що історія їх створення та функціонування дотепер не була об'єктом комплексного спеціального наукового дослідження. Лише окремі аспекти (сюжети) знайшли відображення у працях О. Ганжі [3], М. Журби [5], Ю. Котляра [9], І. Кривко та С. Ляха [10], А. Лубчинського [12], Д. Михайличенка [14], І. Рибачака [17], С. Свистовича [18], О. Стандика [19] та інших дослідників. Відтак метою цієї статті є висвітлення історії створення та особливостей функціонування селянських класових спілок у 1920-х – на початку 1930-х років в Україні.